

5. Болдуєв М.В. Державне регулювання регіонального агропромислового комплексу: монографія / М.В. Болдуєв. – Запоріжжя: КПУ, 2009. – 304 с.

6. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / [Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. та ін.]; за ред. Геєця В.М. – Х.: ІНЖЕК, 2006. – 240 с.

7. Деякі питання продовольчої безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 93. – С. 345.

8. Риски в современном бизнесе / [П.Г. Грабовый, С.Н. Петрова, С.И. Полтавцев, К.Г. Романова и др.]. – М: Алакс, 1994. – 200 с.

9. Вітлінський В.В. Ризик у менеджменті / В.В. Вітлінський, С.І. Наконечний. – К.: Борисфен-М, 1996. – 326 с.

УДК 65.012.8:33 + 332.12(477+339.923.061.1)

І.Г. Бабець

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ СПІВРОБІТНИЦТВА РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС ЯК ЧИННИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

На основі системного підходу обґрунтовано доцільність активізації інтеррегіонального співробітництва України та країн ЄС як засобу зміцнення економічної безпеки на регіональному рівні. Доведено зростання ефективності міжнародної взаємодії регіонів у процесі інтеррегіонального співробітництва за рахунок виникнення ефекту просторової синергії.

Ключові слова: *інтеррегіональне співробітництво, економічна безпека, економічна система, синергетичний ефект*

На базі системного підходу обґрунтовано цілесобразність активізації інтеррегіонального співробітництва України та країн ЄС як інструмента посилення економічної безпеки на регіональному рівні. Доведено зростання ефективності міжнародного взаємодіяння регіонів у процесі інтеррегіонального співробітництва за рахунок виникнення ефекту просторової синергії.

Ключевые слова: *интеррегиональное сотрудничество, экономическая безопасность, экономическая система, синергетический эффект.*

This article based on systematic approach proves the expediency to enhance the interregional cooperation between Ukraine and EU countries as a means of strengthening of economic security at the regional level. It proves the growth of efficiency of international cooperation in the process of the interregional cooperation through the effect of spatial synergies.

Key words: *international cooperation, economic security, economic system, synergistic effect.*

Постановка проблеми. З 2007 р. співробітництво областей України з регіонами країн ЄС відбувається згідно програм Європейського інструменту сусідства і партнерства. Зміна Європейською комісією умов участі регіонів країн-сусідів сприяла активізації транскордонного співробітництва (ТКС) України, про що свідчать 93 заявки, подані українськими аплікантами у першому раунді набору проектів у межах програми «Польща–Білорусь–Україна 2007–2013» (для порівняння, у 2006 р. – лише 14). Разом з цим, фахівці відзначають певний дисбаланс результатів конкурсного відбору проектів цієї програми, оскільки з 307 поданих проектних пропозицій було підтримано 21, з яких 18 польських проектів, лише два – українські та один – білоруський [1].

Реалізація транскордонних проектів практично не впливає на зміцнення економічної безпеки вітчизняних регіонів, оскільки поряд з низькими кількісними показниками співробітництва, відбувається погіршення якісних показників, про що свідчить відсутність наукомістких проектів та проектів, спрямованих на створення доданої вартості. Для окремих прикордонних регіонів України у 2009 р. характерний низький рівень зовнішньоекономічної безпеки, зокрема в Одеській області інтегральний індекс, за нашими розрахунками, становив 0,438, Закарпатській – 0,635, Волинській – 0,721, тоді як нормальне значення цього показника – 0,86-1. Основними причинами низького рівня економічної безпеки прикордонних регіонів є структурні диспропорції господарського комплексу і недостатній розвиток наукомістких галузей промисловості, неефективна структура експорту внаслідок переважання товарів низького ступеня обробки, залежність від імпорту високотехнологічної продукції.

В цих умовах актуальним є обґрунтування теоретико-методологічного підґрунтя запровадження нових форм міжнародного співробітництва України з країнами ЄС на регіональному рівні. Зокрема інтеррегіональне співробітництво, до якого можуть залучатися як суміжні території різних країн, так і території, що не мають спільного кордону, розглядається як перспективний напрям зміцнення економічної безпеки прикордонних регіонів на основі поглиблення міжрегіональної інтеграції в середині країни і посилення їх конкурентного потенціалу за рахунок міжгалузевої та внутрішньогалузевої співпраці з іншими регіонами в межах транснаціональних проектів.

Стан дослідження. У працях вітчизняних вчених досліджуються проблеми транскордонного співробітництва, розробляються засоби формування адекватного інституційного середовища для його активі-

зації [2, с. 280–288] та механізми підвищення ефективності реалізації програм транскордонного співробітництва ЄС на території України [3, с. 18–20]; розглядаються проблеми розвитку євро регіонів та пропонуються нові форми ТКС, зокрема спільні промислові зони, транскордонні кластери [4, с. 253–273; 5, с. 139–141]; обґрунтовуються засади переходу до нової системи просторового менеджменту і забезпечення сталого розвитку транскордонного регіону [6, с. 404–406]. Проте, наукові дослідження співробітництва України з країнами ЄС на регіональному рівні та пропозиції щодо удосконалення його інституційно-організаційного забезпечення стосуються лише транскордонних регіонів, а можливості участі інших вітчизняних регіонів у реалізації транскордонних проектів не розглядаються.

Метою статті є обґрунтування на основі системного підходу доцільності запровадження нових форм міжнародного співробітництва регіонів України та країн ЄС як засобу зміцнення економічної безпеки на регіональному рівні.

Виклад основних положень. Незважаючи на той факт, що приєднання країни до інтеграційного утворення позитивно впливає на рівень економічного зростання, а лібералізація й економічна взаємозалежність стають ключовими факторами конкуренції між країнами, вчені визначають ступінь інтегрованості країни в міжнародний господарський простір як один із важливих чинників економічної безпеки [7, с. 113], зважаючи на поширення дії ризиків і загроз мегарівня на регіональний рівень. В умовах поглиблення регіональної інтеграції на функціонування регіону та формування його системи економічної безпеки посилюється вплив зовнішнього середовища, яке в умовах розширення ЄС характеризується високим ступенем організаційної складності, змінності та невизначеності. Тому зміцнення економічної безпеки регіону, що є суб'єктом міжнародних відносин, значною мірою залежить від підвищення рівня його адаптивності до змін зовнішнього середовища.

Адаптація регіональної системи до зовнішніх змін може відбуватися, на думку вчених, через зміни параметрів, станів і властивостей системи, або шляхом багаторівневих структурно-функціональних перебудов [8, с. 59]. Враховуючи, що економічна безпека соціально-економічної системи – це не лише поточний стан її природно-ресурсного, виробничого, фінансового потенціалу, але і розробка, впровадження комплексу заходів, спрямованих на безперервний розвиток та протидію зовнішнім і внутрішнім загрозам [9, с. 33], інтеррегіональне співробітницт-

во можна розглядати як засіб зниження рівня загроз на різних рівнях ієрархії формування економічної безпеки держави.

Для обґрунтування раціонально доцільної моделі регіональної інтеграції з урахуванням критеріїв економічної безпеки розглянемо регіон як просторову підсистему національної економіки з такими системними характеристиками: взаємозалежність елементів системи; наявність взаємовідношень між елементами системи, міцніших за зв'язки з елементами інших, зовнішніх систем; інтеграційні (системні) властивості, притаманні системі загалом, але не жодному з її елементів окремо. Загалом виділяють наступні основні ланки або елементи соціально-економічної системи: продуктивні сили, які визначають матеріально-речовий зміст системи (природні, речові ресурси, виробники та споживачі); економічні відносини (відносини виробництва, розподілу та споживання всередині господарських одиниць та між ними); господарський порядок (обов'язкові для господарського процесу правові норми та інституційні правила) [8, с. 43–44].

Крім цього, будь-яка економічна підсистема є відкритою і обов'язково взаємодіє з іншими подібними відкритими економічними системами. Вказані властивості системи забезпечують трансформацію її структури у випадку зміни, вилучення чи введення окремих елементів або порушення взаємозв'язків між ними. Тобто своєчасна реакція на зміни зовнішнього середовища, здатність не лише адаптуватися до змінних умов взаємодії з іншими системами, а й перетворювати загрози на можливості розвитку є передумовою переходу системи до вищого рівня функціонування.

Не менш важливою умовою такого переходу є удосконалення організації системи. Покращення якісних характеристик певних елементів, зміцнення взаємозв'язків між елементами системи та елементами інших систем сприятиме оптимізації структурної побудови системи. Такий підхід узгоджується з синергетичною парадигмою управління соціально-економічними системами, важливою властивістю якого є забезпечення здатності системи до самоорганізації: у випадку раптового зниження ефективності схеми роботи системи відбувається «стрибокподібне виникнення нової, більш складної структури об'єкта, що забезпечує якісно новий, більш високий рівень ефективності» [10, с. 19]. У зв'язку з цим розвиток економічної інтеграції регіонів як процес системного перетворення, на думку В. Третяк і Н. Куценко, асоціюється з переходом кількісних змін в якісні, але в сутнісному відношенні пов'язані із зміною одних якісних станів іншими [11, с. 13].

Це дозволяє припустити доцільність реалізації інтеррегіонального співробітництва як інструменту покращення якісних характеристик системи економічної безпеки регіону, що дає змогу ефективно протистояти дії деструктивних факторів та адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі.

Зростання ефективності роботи регіональних підсистем національної економіки може відбуватися завдяки виникненню нових якісних характеристик у результаті інтеграції окремих структурних елементів з елементами інших підсистем, при цьому проявляється неадитивність новоствореної системи. Регіони-учасники інтеррегіонального співробітництва утворюють систему, ефективність ($E_{\text{інтеррег}}$) якої за умови високого рівня організації буде більшою на величину Δ , ніж сума ефективності (e_i) складових підсистем:

$$E_{\text{інтеррег}} = \sum_{i=1}^n e_i + \Delta. \quad (1)$$

Це стосується і підвищення ефективності заходів із зміцнення економічної безпеки регіонів внаслідок синергетичного зв'язку між складовими елементами підсистем. Синергетичний зв'язок виникає при спільних діях незалежних елементів системи і забезпечує збільшення їх загального ефекту до значення, більшого, ніж сума ефектів елементів, що діють незалежно [12, с. 25].

Виникнення синергетичного ефекту в процесі інтеррегіонального співробітництва пояснимо на прикладі формування системи забезпечення благ транскордонного регіону згідно [13]. Якщо для прикордонного регіону система благ визначається сектором «а» (контакти між населенням на рівні домашніх господарств), то в межах транскордонного регіону з'являється можливість розширити її за рахунок транскордонних угод (сектор «b»), державної підтримки суб'єктів транскордонного співробітництва (сектор «с») та підтримки програм ЄС (сектор «d») (рис. 1а). Погодимось із зауваженням Н. Мікули, що конкурентне середовище прикордонного регіону визначається й конкурентним середовищем сусідньої території [4, с. 264], акцентуючи увагу не лише на конкурентоспроможності території сусідньої країни, а й на внутрішніх територіях, що важливе для формування переваг інтеррегіонального співробітництва.

Активізація інтеррегіонального співробітництва (рис. 1б) забезпечує доповнення системи благ транскордонного регіону за рахунок використання конкурентоспроможного потенціалу внутрішніх регіонів

у процесі взаємодії з регіонами сусідньої країни (сектор «κ»). Внутрішні регіони, долучаючись до реалізації спільних міжнародних проєктів, одержують можливість виходу на транскордонний ринок. У результаті поглиблення міжрегіональних зв'язків у середині країни, взаємного посилення конкурентних переваг та розширення системи благ внутрішніх і транскордонних територій забезпечується просторова синергія інтеррегіонального співробітництва (сектори «Δκ₁» і «Δκ₂»), яка за умови якісного управління новоствореною системою може стати основою зміцнення економічної безпеки регіонів в умовах поглиблення інтеграційних процесів.

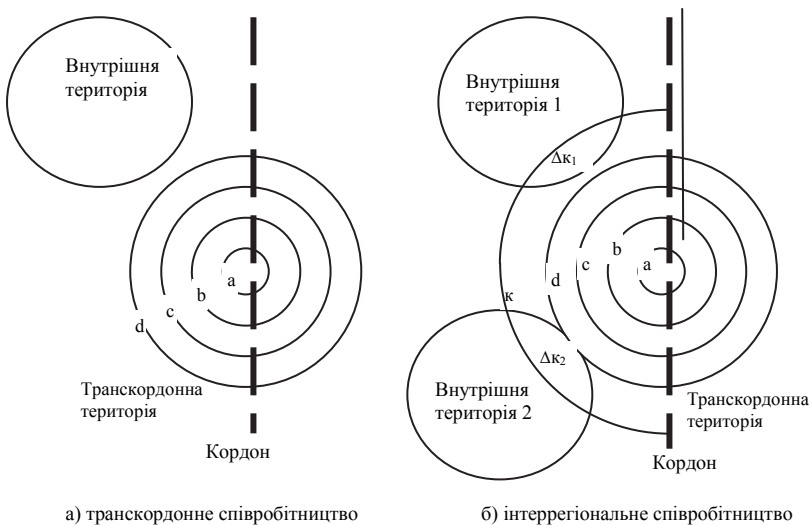

Рис. 1. Ефект просторової синергії інтеррегіонального співробітництва

Отже, ключовим аспектом здійснення якісної трансформації системи є управління складовими елементами та їх взаємовідношенням, тобто управління процесом модернізації структури. З позицій кібернетики, управління – це процес, спрямований на приведення до потрібного ступеня хаосу, ентропії з метою підвищення функціональних якостей системи, в цьому сенсі управління головним чином орієнтовано на прогресивний розвиток системи [14, с. 13]. З іншого боку, поняття

ентропії системи Г. Мінаєв ототожнює з поняттям «рівень безпеки» [15, с. 325] і визначає зміну безпеки середовища (dS) через відношення кількісної зміни небезпеки (dN) до величини інтересу системи (I):

$$dS = \frac{dN}{I}. \quad (2)$$

Як видно з рис. 2, рівень безпеки системи змінюється між мінімальним ($S = 0$) та максимальним ($S = 1$) значенням. За умов досягнення системою вказаних граничних значень рівня безпеки, вона перестає функціонувати. Крім цього, граничне значення $S = 1$ характеризується фоновим рівнем небезпеки (N_f) внаслідок генерування небезпек і загроз у процесі взаємодії елементів системи без врахування людського фактора.

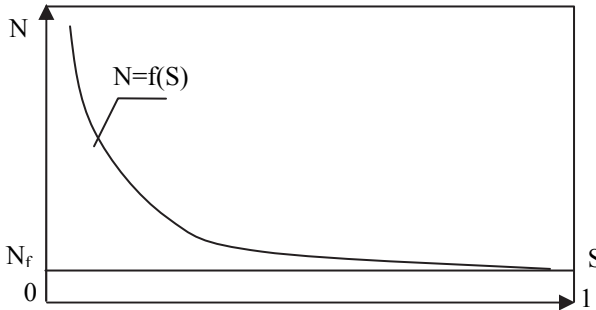

Рис. 2. Зміна небезпеки системи $N = f(S)$ [15, с. 324]

Розглянута залежність зміни небезпеки середовища свідчить про те, що не завжди зміни в структурі системи забезпечують покращення якісних системних характеристик. Порухення рівноважного стану системи може відбуватися під дією внутрішніх і зовнішніх чинників, які й призводять до якісних змін в її структурі з негативними наслідками.

Крім того, в самій системі можуть відбуватися внутрішньосистемні зміни, що погіршують якість системи. Тому управління системою повинно здійснюватися з урахуванням критеріїв економічної безпеки її розвитку. При цьому необхідно врахувати особливості кожного регіону як підсистеми національної соціально-економічної системи, які зумовлені структурними відмінностями внаслідок різного набору складових елементів та їх якісними характеристиками.

Вказані відмінності впливають на формування системи економічної безпеки регіонів, тому розробка і реалізація регіональної політики повинна враховувати інтереси кожного окремого регіону, що є особливо важливим в умовах високого рівня «відкритості» господарських комплексів вітчизняних регіонів. З іншого боку, кожен регіон можна розглядати як підсистему національної економіки, що розвивається за певною траєкторією, а сукупність регіонів країни – як цілісну економічну систему з власною траєкторією руху. Відповідно регіони-учасники інтеррегіонального співробітництва мають можливість за рахунок виникнення синергетичного ефекту в процесі поглиблення міжнародної співпраці якісно змінити як власну, так і загальнодержавну траєкторію розвитку, а разом з цим – зміцнити економічну безпеку.

З метою обґрунтування впливу ефекту просторової синергії інтеррегіонального співробітництва на рівень економічної безпеки для n -регіонів у формулі 2 визначимо ступінь реалізації інтересів системи як ефективність заходів з посилення економічної безпеки (e_i). Такий підхід зумовлений сутністю функціонування економічних систем: ступінь досягнення інтересів системи визначається рівнем ефективності її діяльності (у неефективно діючій, дезорганізованій системі інтереси не реалізуються). Для регіонів, які беруть участь у міжнародному співробітництві як відокремлені системи (не взаємодіють між собою), зміну рівня безпеки в процесі співпраці виразимо як:

$$dS = \frac{dN}{\sum_{i=1}^n e_i} \quad (3)$$

При зростанні рівня загроз економічній безпеці ($N_2 > N_1$, $dN > 0$) згідно залежності, поданої у формулі 3, відбувається зниження рівня безпеки системи, тобто $dS < 0$. Відповідно, для кожного регіону постає завдання збільшення ефективності заходів зі зміцнення економічної безпеки, щоб мінімізувати величину dS . Вирішення цього завдання потребує залучення додаткових ресурсів та супроводжується фінансовими витратами. Тому доцільним є об'єднання зусиль регіонів для підвищення ефективності заходів зі зміцнення економічної безпеки саме в межах інтеррегіонального співробітництва, яке за рахунок просторової синергії забезпечує додатковий ефект без зайвих витрат.

Для n -регіонів, які стають учасниками інтеррегіонального співробітництва і формують нову систему на основі зміцнення взаємозв'язків між складовими елементами підсистем, економічна ефективність заходів зі зміцнення економічної безпеки збільшується на вели-

чину Δ (формула 1). У випадку зростання загроз економічній безпеці на величину dN в умовах інтеррегіонального співробітництва регіонам за рахунок просторової синергії вдається мінімізувати зниження рівня економічної безпеки (при чому $|dS_1| < |dS|$):

$$dS_1 = \frac{dN}{\sum_{i=1}^n e^{+\Delta}} . \quad (4)$$

Під впливом внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці регіону змінюються характеристики складу елементів моделі та відношень між ними або структура системи, що зумовлює зміну якості всієї економічної системи і характеру її взаємодії із зовнішніми системами. Разом з тим, покращення якісних характеристик різних елементів системи відбувається непропорційно, а для окремих елементів може бути взагалі нехарактерним або мати істотний часовий лаг. Для системи регіонів-учасників інтеррегіонального співробітництва це означає, що її елементи різною мірою залучені до реалізації спільних проєктів, внаслідок чого їх вплив на зміцнення економічної безпеки також буде різним.

Інтеграція двох незалежних економічних систем може ускладнюватися істотними функціональними відмінностями окремих складових елементів та відсутністю взаємозв'язків між ними. Перспективним напрямом об'єднання таких систем вважаємо структурну економічну інтеграцію – співпрацю в окремих сферах і галузях економіки в просторовому і часовому вимірі.

Запровадження моделі структурної інтеграції видається більш ефективним у межах інтеррегіонального співробітництва – якісно нової форми міждержавних відносин, яка передбачає інтеграцію прикордонних регіонів сусідніх країн і територій, які не мають спільного кордону, до реалізації трансрегіональних програм і проєктів за підтримки центральних і місцевих органів влади.

Модель структурної інтеграції в межах інтеррегіонального співробітництва як початковий етап системної інтеграції нашої країни до ЄС є найбільш прийнятною, оскільки передбачає посилення конкурентоспроможності структурних елементів (секторів, галузей економіки) кожного регіону на основі поглиблення міжрегіональних зв'язків та використання переваг транскордонного розташування. Структурні трансформації, необхідні для реалізації вказаної моделі співробітництва, полягають у покращенні якості складових елементів регіональних соціально-економічних систем та взаємовідношень між ними і мають

бути спрямовані на забезпечення ефективної взаємодії із зовнішніми системами та на збереження здатності регіону до самовідтворення як основи протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Висновки. Доцільність реалізації інтеррегіонального співробітництва як інструменту покращення якісних характеристик системи економічної безпеки регіону базується на таких системних властивостях, як здатність до самоорганізації та самовідтворення, що дозволяє ефективно протистояти дії деструктивних факторів та адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі.

Регіони-учасники інтеррегіонального співробітництва утворюють нову систему, для якої характерна неадитивність і просторова синергія. Синергетичний ефект виникає внаслідок об'єднання потенціалів регіонів-партнерів і підсилює не лише їх спроможність до економічного зростання за рахунок зменшення дії внутрішніх загроз, а й забезпечує більшу стійкість регіональних систем економічної безпеки до впливу загроз зовнішнього середовища.

Потенціал конкурентоспроможності кожного окремого регіону утворюється різним набором конкурентних переваг, що зумовлено відмінностями природних факторів та рівнів розвитку галузей і секторів економіки.

Відповідно ступінь залучення окремих елементів регіональних систем до інтеррегіонального співробітництва та їх вплив на формування системи економічної безпеки регіону буде відрізнятися. Концентрація зусиль кожного регіону-учасника інтеррегіонального співробітництва на розвиткові тих елементів регіональних економічних систем, які забезпечать реалізацію стратегічних цілей держави і зміцнення економічної безпеки, є основою моделі структурної інтеграції країни у ЄС.

Напрями подальших досліджень будуть пов'язані із визначенням напрямів адаптації в Україні положень *acquis communautaire*, що стосуються регулювання міжнародного співробітництва на регіональному рівні, як основи удосконалення інституціонального базису інтеррегіонального співробітництва та зміцнення економічної безпеки регіонів.

1. Бачення експертів Європейського Союзу щодо розвитку транскордонного співробітництва в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iardi.org/index.php?news_id=106.

2. Проблеми розвитку транскордонного співробітництва України в умовах розширеного ЄС: монографія / за ред. Н. Мікули, В. Борщевського, Т. Васильціва. – Львів: Ліга Прес, 2009. – 436 с.
3. Пріоритети підвищення ефективності транскордонного співробітництва та зміцнення конкурентоспроможності підприємництва західних регіонів України: зб. матер. / [Т.Г. Васильців, В.В. Борщевський, М.І. Флейчук та ін.]; за ред. Т.Г. Васильціва. – Львів: ПАІС, 2011. – 168 с.
4. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / за заг. ред. В.Є. Воротіна, Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2010. – 288 с.
5. Демченко В.В. Актуальні завдання інституційного забезпечення впровадження кластерних підходів в Україні / В.В. Демченко // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія»: зб. наук. праць ЛНТУ. – Вип. 7 (28). – Ч. 1. – Луцьк, 2010. – 414 с. – С. 130–143.
6. Павліха Н.В. Теоретичні засади сталого просторового розвитку транскордонного регіону в умовах регіоналізації та інтеграції / Н.В. Павліха // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Економічний простір України: регіоналізація та інтеграція в умовах суспільних трансформацій: зб. наук. праць // НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: Є.І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2011. – Вип. 1 (87). – 506 с. – С. 400–406.
7. Україна та європейська інтеграція: публічно-правові аспекти: монографія / [Авер'янов В.Б., Грицьак І.А., Демченко С.Ф. та ін.]; за заг. ред. В.Б. Авер'янова, С.Ф. Демченка. – К.: Преса України, 2010. – 632 с.
8. Ареф'єва О.В. Управління розвитком економічних систем: теорія, механізми регулювання та управління: монографія / О.В. Ареф'єва, В.В. Прохорова. – Харків: УкрДАЗТ, 2010. – 301 с.
9. Васильців Т.Г. Пріоритети та засоби зміцнення економічної безпеки малого і середнього підприємництва: монографія / [Т.Г. Васильців, В.І. Волошин, А.М. Гуменюк]. – Львів: Вид-во ЛКА, 2009. – 248 с.
10. Моделювання структури життєздатних соціально-економічних систем: монографія / [Л.Н. Сергєєва, А.В. Бакурова, В.В. Воронцов, С.О. Зульфугарова]. – Запоріжжя: КПУ, 2009. – 200 с.
11. Третяк В.В. Проблеми теорії та практики розвитку інтеграційних зв'язків регіону: монографія / [В.В. Третяк, Н.А. Куценко; під заг. ред. В.В. Третяк]. – Луганськ: Ноулідж, 2010. – 224 с.
12. Головченко О.М. Економічна безпека регіону в гарантуванні стабільності національної економіки: монографія / О.М. Головченко. – Одеса: Букаєв В.В., 2008. – 399 с.
13. Беленькій П.Ю. Конкурентність на транскордонних ринках: монографія / П.Ю. Беленькій, Н.А. Мікула, Є.Е. Матвєєв. – Л.: ІРД НАН України, 2005. – 214 с.
14. Ляшенко В.И. Регулирование развития экономических систем: теория, режимы, институты: монография / В.И. Ляшенко. – Донецк: ДонНТУ, 2006. – 668 с.
15. Минаев Г.А. Безопасность организации: ученик / Г.А. Минаев. – К.: КНТ, 2009. – 440 с.